

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“Логопедичний супровід початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M22z
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.01 Логопедія

Василина ВИСОЦЬКА

Керівник:

Олена МІЛЕВСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:

Оксана ДМІТРІЄВА,

кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЛОГОПЕДИЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ.....	8
1.1. Навчання грамоти дітей з типовим розвитком як психолого-педагогічна проблема.....	8
1.2. Характеристика готовності до опанування грамоти у дітей з типовим розвитком та у дітей зі складними порушеннями розвитку.....	13
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВНОСТІ ПЕРЕДУМОВ ДО НАВЧАННЯ ГРАМОТИ У ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ.....	24
2.1. Розроблення методики констатувального дослідження.....	24
2.2. Проведення констатувального дослідження та аналіз отриманих результатів.....	32
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЛОГОПЕДИЧНОГО СУПРОВОДУ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ НАВЧАННЯ ГРАМОТИ ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ.....	50
ВИСНОВКИ.....	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	77

ВСТУП

Національна доктрина розвитку освіти в Україні передбачає створення умов для розвитку, самоствердження та самореалізації особистості дитини впродовж життя. Закладені у ній принципи особистісної орієнтації освіти на всіх рівнях, формування національних і загальнолюдських цінностей, постійного підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу, запровадження освітніх інновацій є важливими складовими державної політики щодо розвитку у сфері освіти.

Неухильно підвищуються вимоги суспільства до якості надання освітніх послуг, зокрема в початковій ланці середньої освіти. Ця ланка є вкрай важливою з огляду на навчання дітей грамоти, тобто формування у них ключових навчальних компетенцій – письма та читання.

Проблему навчання грамоти і підготовки дітей до її опанування досліджували чимало науковців у галузі педагогіки, психології, лінгводидактики: О. Савченко, А. Богущ, М. Вашуленко, В. Мартиненко, А. Цимбалару, О. Скрипченко, З. Огороднійчук та ін. Учені визначають ряд завдань, які повинні реалізуватися у період навчання грамоти, а саме: формування початкових уявлень про речення, слово, звуки мовлення (голосні й приголосні звуки, тверді та м'які приголосні), склад, наголос; формування умінь виокремлювати речення з мовного потоку, аналізувати їх за кількістю слів та будувати графічні моделі речень; аналізувати слова за їх звуковою та складовою будовою та створювати звуко-складові моделі слів.

Реалізація цих завдань, як і опанування грамоти в цілому ускладнюється за наявності у дітей порушень психофізичного розвитку.

Проблему навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку досліджували вітчизняні науковці І. Єременко, Л. Вавіна, Г. Мерсіянова, С. Федоренко, Є. Синьова, Т. Сак, Л. Коваль, Л. Прохоренко, В. Турчинська та інші. Наукові праці висвітлюють особливості навчання грамоти дітей з

інтелектуальними порушеннями (А. Висоцька, Н. Кравець, та ін.), з затримкою психічного розвитку (Н. Компанець, Л. Кашуба, О. Мілевська, І. Глущенко та ін.); дітей з тяжкими порушеннями мовлення (Л. Бартенєва, Е. Данілавічюте, В. Меліченко, В. Тарасун, Н. Чередніченко та ін.), з порушеннями слуху (В. Засенко, С. Литовченко та ін.) з порушеннями зору (Л. Вавіна, Т. Костенко, І. Гудим, Т. Свиридюк та ін.).

В останні роки спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей зі складними (комплексними) порушеннями. У сучасних наукових дослідженнях (праці О. Чеботарьової, Г. Блеч, І. Гладченко, І. Бобренко, О. Мякушко, С. Трикоз та ін.) визначають такі групи дітей зі складними (комплексними) порушеннями розвитку: діти зі складними порушеннями двох сенсорних систем (зору та слуху), діти з глухонімотою і зі зниженим інтелектом, діти з порушенням зору й інтелекту, діти з порушеннями опорно-рухової системи та інтелекту, діти з комплексними порушеннями (сенсорними, опорно-руховими, інтелектуальними і мовленнєвими). Тривалий час залишаються актуальними проблеми психолого-педагогічної діагностики і корекції розвитку дітей цієї групи, а також проблеми надання їм освітніх послуг.

Діти зі складними порушеннями розвитку мають постійну соціальну дезадаптацію, що обмежує можливість їхньої інтеграції в соціумі. Загострення цієї проблеми спостерігається з початком шкільного періоду, коли діти розпочинають навчальний процес, початковою ланкою якого є навчання грамоти. Зростає потреба фахового супроводу та постійної підтримки таких дітей в освітньому просторі. З одного боку, цей супровід полягає у створенні ситуації психологічного комфорту та встановленні довірливих відносин з особливою дитиною, у формуванні в дитини позитивного ставлення до навчання та віри у власні сили.

До найтяжчих категорій складних порушень розвитку на лежить поєднання порушень зору та інтелекту, зору та мовлення, що потребує

диференційного підходу до психолого-педагогічної корекції дітей з такими проблемами. Психічний розвиток дітей зі складними порушеннями характеризується тим, що ці діти сприймають навколишнє і взаємодіють з ним в особливих умовах. Властива цим дітям дефіцитарність інформаційних каналів з огляду на сенсорні і моторні обмеження стає гальмівним фактором, який затримує інші напрями розвитку дітей. Поєднання первинних порушень призводить до відставання в розвитку мислення, уваги, пам'яті, сприймання, що в цілому негативно позначається на функціонуванні пізнавальної системи дитини. Підвищена виснаженість усіх психічних процесів виявляється в низькій працездатності, стомлюваності, емоційній лабільності. Розуміння взаємозв'язків у структурі комплексного порушення необхідне для вибору оптимальної стратегії психолого-педагогічного супроводу та освітньо-корекційних заходів.

Наявність у структурі складного порушення розвитку зорових, мовленнєвих інтелектуальних порушень обмежує здатність цих дітей до опанування грамоти: в найважчих випадках унеможливорює цей процес, у легших обумовлює виникнення специфічних порушень письма і читання – дислексій і дисграфій.

Відомо, що за наявності у дітей дисграфії чи дислексії є необхідною логопедична допомога. Зазвичай, логопед працює над подоланням порушень писемного мовлення з дітьми, які вже пройшли початковий етап навчання грамоти, і за результатами якого власне виявляють невідповідність навичок письма і читання до програмних норм. Проте, у разі складних порушень розвитку, обумовлених поєднанням зорової патології з іншими первинними порушеннями, виникнення у дітей специфічних порушень письма і читання є очевидним.

Відповідно, виникає об'єктивна потреба у логопедичному супроводі процесу початкового навчання цих дітей грамоти і логопед, як фахівець не лише з корекції мовленнєвих порушень, а й формування передумов до

засвоєння різних видів мовленнєвої діяльності, доповнить освітній процес навчання грамоти цих дітей корекційно-розвитковим змістом.

З огляду на вищевикладене, тема дипломного дослідження „**Логопедичний супровід початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку**” є актуальною.

Метою дослідження: дослідити особливості логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку.

Завдання дослідження:

1. Здійснити аналіз науково-методичних джерел з проблеми дослідження; визначити особливості початкового етапу навчання грамоти; окреслити специфіку опанування грамоти дітьми зі складними порушеннями розвитку.

2. Схарактеризувати зміст логопедичного супроводу процесу навчання грамоти дітей з порушеннями розвитку в умовах навчально-реабілітаційного центру.

3. Експериментально дослідити стан сформованості передумов до засвоєння грамоти у дітей зі складними порушеннями розвитку.

4. Обґрунтувати особливості та розробити методичне забезпечення логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку.

Об’єкт дослідження: початковий етап навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку.

Предмет дослідження: особливості логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку.

Для досягнення мети та розв’язання завдань дослідження було визначено такі **методи:** *теоретичні* – аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми (психолого-педагогічної, методичної), узагальнення,

систематизація наукових положень для визначення основних понять дослідження; *організаційні* – порівняльний, комплексний; *емпіричні* – спостереження (пряме, опосередковане), діагностичні завдання, інтерпретація результатів; *експериментальні* – психолого-педагогічний експеримент; *математико-аналітичні* – кількісний і якісний аналіз експериментальних даних.

Теоретичне значення дослідження: уточнено поняття „складні порушення розвитку”; узагальнено особливості готовності до навчання грамоти дітей за наявності порушень зору та супутніх розладів; обґрунтовано необхідність логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями; досліджено стан сформованості передумов до навчання грамоти у дітей зі складними порушеннями.

Практичне значення одержаних результатів: запропоновано логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями. Матеріали дослідження можуть бути використані в роботі логопеда, вчителя навчально-реабілітаційного центру для дітей з порушеннями розвитку.

Апробація результатів дослідження відбувалась на звітних науково-практичних конференціях студентів та магістрантів Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2022, 2023 рр. Результати дослідження висвітлені в 1 публікації.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. У роботі вміщено 1 таблиця, 17 рисунків. Основний зміст роботи викладено на 66 сторінках.

ВИСНОВКИ

Проведене нами теоретико-практичне дослідження дозволяє сформулювати такі висновки.

1. За результатами теоретичного аналізу встановлено, що проблема організації та реалізації логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти є особливо актуальною у навчанні дітей зі складними порушеннями розвитку, обумовленими порушеннями зору у поєднанні з інтелектуальними, опорно-руховими, емоційно-поведінковими порушеннями.

2. Повноцінне оволодіння грамотою на початковому етапі шкільного навчання виступає необхідною передумовою для успішного засвоєння шкільної програми, формування особистості дитини та її соціальної адаптації, озброює новими засобами мовленнєвої комунікації у письмовій формі. Реалізація процесів письма і читання вимагає залучення великої кількості психофізичних операцій та відбувається завдяки участі злагодженій роботі чотирьох аналізаторів: мовнорухового, мовнослухового, зорового та рухового. До операцій процесу письма належать: задум; аналіз звукової структури слова; зіставлення виділеної зі слова фонемі з певним зоровим образом букви; моторна операція процесу письма, тобто відтворення з допомогою рухів руки зорового образу букви.

Процес письма в нормі здійснюється на основі достатнього рівня сформованості певних мовних і немовних функцій: слухової диференціації звуків, правильної їх вимови, мовного аналізу і синтезу, сформованості лексико-граматичної сторони мовлення, зорового аналізу і синтезу, просторових уявлень. Несформованість будь-якої з вказаних функцій може викликати порушення процесу оволодіння письмом – дисграфію, яка є основним видом порушення писемного мовлення учнів.

3. Порушення процесу опанування грамоти за наявності провідного порушення зору зустрічаються набагато частіше, ніж у інших дітей з об'єктивних причин. Підготовка до опанування грамотою і безпосередньо навчання письму і читанню дітей з порушеннями зору є однією з актуальних проблем корекційної педагогіки, зокрема тифлопедагогіки та логопедії, так як безпосередньо пов'язана з комунікативною діяльністю і розширенням можливостей дитини у засвоєнні і переробці громадського досвіду. Аналіз наукових джерел з питань порушень читання і письма у слабозорих показав, що вони пов'язані з недоліками зорово-просторового сприймання і сформованими на цій основі неповноцінними оптико-просторовими уявленнями графічних образів букв. Це, в свою чергу, обумовлює у дітей зі зниженим зором недиференційованість уявлень щодо графічно схожих форм букв. Іншими причинами помилок читання і письма у цих дітей є неточні рухи пальців рук, що є наслідком недорозвитку дрібної моторики, що також формується під контролем зору. Серед інших причин помилок письма і читання у дітей називались недоліки звуковимови, недорозвиток фонематичного сприймання, не сформованість лексико-граматичного складу і зв'язного мовлення, тобто порушення мовленнєвого розвитку.

4. Як і при багатьох інших порушеннях, своєчасне виявлення діагностика і своєчасне надання корекційної допомоги значно підвищує шанси на успіх. Діагностика готовності до опанування грамоти повинна носити комплексний характер. Більшість дослідників пропонують такі розділи для обстеження: анкетні дані, вивчення медико-педагогічної документації та анамнезу; будова органів периферичного відділу артикуляційного апарату; мовленнєва моторика; стан звуковимови; стан фонематичного аналізу, синтезу і уявлень; фонематичне сприймання; особливості словникового запасу граматичної будови мови; особливості динамічної сторони мовлення; стан зорової функції; стан процесу читання; швидкість і спосіб читання; стан різних видів письма. Подолання порушень

передумов до опанування грамоти у школярів спрямована перш за все на вдосконалення усного мовлення і мовних здібностей дітей, формування операціонально-технологічних засобів, що складають базовий рівень організації специфічного виду діяльності – письма. Це відповідає традиційному в логопедії розумінню проблематики дисграфії, дислексії як відображення на письмі неповноцінності лінгвістичного розвитку молодших школярів.

5. Проведене нами експериментальне дослідження стану сформованості передумов до навчання грамоти у дітей зі складними порушеннями розвитку, поглиблене обстеження мовленнєвої діяльності дало можливість з'ясувати, що найбільш порушеними дітей з порушеним зором ЕГ є: динамічний праксис, графо-моторні навички, статична та динамічна організація рухового акту, сукцесивний та симультанний гнозис, слухова пам'ять, зорово-моторні координації, зорове та просторове сприйняття, фонематичні процеси, розгорнутість самостійного мовлення, граматика, словотвір, недостатній словниковий запас та суттєві порушення процесу засвоєння письма і читання. Рівні сформованості мовленнєвих процесів у дітей ЕГ: високий – 40%, середній – 40%, низький – 20%.

5. Розроблена нами методика логопедичного супроводу початкового етапу навчання грамоти дітей зі складними порушеннями розвитку 2 розділи: I. розділ – розвиток психофізичних функцій, які лежать в основі повноцінного формування письма і потребують корекції у дітей з вадами зору (зорового і зорово-просторового сприймання, зорово-моторної координації; зорового аналізу і синтезу; оптико-мнестичних функцій; зорового і рухового контролю, дрібної моторики в цілому); II розділ – розвиток мовленнєвих умінь (збагачення та уточнення словникового запасу; розвиток уваги до морфологічного складу слів та словозміни у словосполученнях; розвиток граматичної структури речення, виховання вміння правильно складати речення; розвиток умінь вживати різні граматичні

конструкції; розвиток на цій основі діалогічного і зв'язного мовлення; фонетико-фонематичних процесів, звуко-буквеного аналізу і синтезу).

Проведене нами дослідження не вичерпує усіх аспектів вивчення проблеми попередження порушень письма у дітей зі зниженим зором і потребує подальшого розв'язання. Перспективами дослідження виступають адаптація змісту завдань діагностичного блоку щодо можливостей їхнього застосування у дошкільних групах для дітей зі складними порушеннями розвитку, обумовленими зоровою депривацією та супутніми відхиленнями психофізичного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. Київ : АПН, 2000. 316 с.
2. Бартенєва Л.І. Передумови формування орфографічної навички у дітей дошкільного віку з НЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць*: Вип. 1. Київ : Актуальна освіта, 2004. С. 13–26.
3. Белова О.Б. Теоретичне обґрунтування мовленнєвої готовності до школи дітей старшого дошкільного віку з порушеннями зору. *Наукові записки БДПУ. Серія: Педагогічні науки*. Вип. 1. Бердянськ : БДПУ, 2021. С.89–98
4. Бровко І.О., Кошляк Г. С. Українська мова в цікавих малюнках та порівняннях. *Початкова школа*. 1994. № 12. С. 21–24.
5. Блінова Г.Й. Альбом для обстеження мовлення у дитини: в 2 ч. Київ : Благовіст, 2001. 215 с.
6. Вавіна Л.С. Компенсаторно-розвивальні функції змісту освіти з рідної мови учнів зі складним дефектом. Київ : ВО УФЦ-БФ «Візаві», 2001. 185 с.
7. Вавіна Л.С. Структура та корекційна спрямованість стандарту освіти для осіб із порушеннями зору (дошкільна та початкова ланка). *Дефектологія*. 2000. № 3. С. 2–6.
8. Виготский Л. С. Мышление и речь: Психологические исследования. Москва : Лабиринт, 1934. С.17-32.
9. Войтко В.В. Психолого-педагогічний супровід дітей з вадами зору : методичні рекомендації. Кропивницький : КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2017. 79 с.
10. Гайван Т.Я., С.В. Макарова. Логопедична робота з дітьми із загальним недорозвиненням мовлення III р. Харків : Видавництво „Ранок”, 2008. 184 с.

11. Гладких Н. В. Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з комплексними порушеннями розвитку в Україні. *Науковий часопис імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія* : зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. С. 52–57.

12. Голуб Н.М. Дидактичний матеріал з корекції та розвитку писемного мовлення учнів молодшого шкільного віку : навч.-метод. посіб. Ч. 1. Київ : Слово, 2014. 210 с.

13. Готуємось до школи. Альбом для занять з дітьми 5-7 років. Київ : Фенікс, 2000. 24 с.

14. Глушенко К.О. Особливості психолого-педагогічної діагностики дітей з комплексними порушеннями. *Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки* : Зб. наук. праць за матеріали I Всеукраїнського з'їзду тифлопедагогів (4-5 травня 2006 р.). Харків, 2006. Випуск 6. Ч.1. С. 122–132.

15. Гребенюк Т.М., Сасіна І.О., Тімакова Ю.В. Медико-педагогічна корекція зорового сприймання у дошкільників з вадами зору : навчальний посібник. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. 147 р.

16. Гриневич Л., Бриндза В., Дементієвська Н., Шиян Р. та ін. (2016). *Нова українська школа: основи стандарту освіти*. Львів. 2016. 60 с.

17. Гудим І.М. Концептуальні підходи до організації психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку з глибокими порушеннями зору. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання*. 2013. № 2. С.22–26.

18. Данілавічюте Е. Визначення рівня зорового сприймання дошкільників у зв'язку з підготовкою їх до опанування писемного мовлення. *Теорія і практика сучасної логопедії: Зб. наук.праць*: Вип.2. Київ : Актуальна освіта, 2005. С. 126–131.

19. Данілавічюте Е.А. До питання встановлення механізмів фонемографічних помилок. *Актуальні проблеми розбудови національної освіти*. Київ: Пілотні школи. 1997. С. 173–176.

20. Дегтяренко Т.М. Попередження специфічних ускладнень початкового навчання грамоти дітей дошкільного віку із сенсорними вадами. *Дефектологія*. 2002. №3. С.28–30.

21. Дегтяренко Т.М. До організації навчально-виховної роботи та корекційно-реабілітаційної допомоги дітям з особливостями психофізичного розвитку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету. Серія соціально-педагогічна*. Вип. VI. Кам'янець-Подільський : ПП Моршинський В.С. 2006. С. 302–304.

22. Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання : зб. наук. праць / За ред. А. А. Колупасової. Київ : Педагогічна думка, 2012. Вип. 3. 130 с.

23. Діти з особливими потребами : поради батькам / За ред. В.І. Бондаря, В.В. Засенка. Київ : Наук. світ, 2004. 232 с.

24. Дорошенко С.І. та ін. Методика викладання української мови. Київ: Вища школа, 1992. 288 с.

25. Засенко В.В. Спеціальна освіта: кроки до змін. Особлива дитина навчання і виховання. 2017. №1. С. 7–12.

26. Зрожевська А.Я., Потоцька Т.Ф., Ткачук О.В. Навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку грамоти : навч.-метод. посіб. Бердянськ : Айстра, 2012. 259 с.

27. Інклюзивне навчання дітей з порушеннями зору: монографія / за ред. Є.П. Синьової, С.О. Рикова та авторів. Київ, 2017. 320 с.

28. Ільяна В. М. Дослідження рецептивної діяльності різної модальності у контексті читання. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2016. С. 56–62.

29. Кобильченко В.В. Корекція психосоціального розвитку учнів 1-4 класів з вадами зору. Наук.-метод. посіб. Київ : Актуальна освіта, 2005. 150 с.

30. Колупаєва А.А. Формування у першокласників з мовленнєвими вадами уявлень про фонетичну і графічну системи рідної мови. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.03. Київ. 1998. 160 с.

31. Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку : навчально-методичний посібник / Чеботарьова О.В., Блеч Г.О., Гладченко І.В., Бобренко І.В., Мякушко О.І., Сухіна І.В., Трикоз С.В. за наук. ред. О.В. Чеботарьової, О.І. Мякушко. Київ : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 558 с.

32. Костенко Т.М., Гудим І.М. Навчання дітей з порушеннями зору : навч.-метод. посібник. Харків : «Ранок», 2019. 184 с.

33. Костенко Т.М., Кобильченко В.В., Довгопола К.С. Особистісно-орієнтовані технології навчання дітей з порушеннями зору в загальноосвітньому просторі : навч.-метод. посібник. Київ : Наукова думка, 2006. 280 с.

34. Костенко Т.М., Гудим І.М., Легкий О.М., Кондратенко С.В. Особливості стандартизації змісту освіти дітей з порушеннями зору: навч.-метод. посіб. Київ : ФОП Симоненко О.І., 2019. 180 с.

35. Лещій Н.П. Діагностика фізичного стану дітей молодшого шкільного віку зі складними порушеннями розвитку. *Особлива дитина : навчання і виховання*. 2020. № 3(92) С. 76–83.

36. Лещій Н. П. Пахомова Н. Г., Баранець І. В., Кульбіда С. В. та ін. Особливості фізичного та психоемоційного стану дітей зі складними порушеннями розвитку. *Світ медицини та біології*. 2021. №3(77), С.91–96.

37. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навч. посіб. Київ : Слово, 2010. 285 с.

38. Меліченко В.М. До питання вивчення механізмів читання молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. Теорія і практика

сучасної логопедії : зб. наук, праць. Київ : Актуальна освіта, 2007. Вип. 4. С. 88–91.

39. Методика навчання української мови а початковій школі : навч.-метод. посіб. / за наук. ред. М.С. Вашуленка. Київ : Літера ЛТД, 2011. 364 с.

40. Мілевська О.П. Звуко-складова структура слова: специфіка діагностичного інструментарію логопеда. *Формування сучасних педагогічних технологій та освітніх систем : Матеріали II наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 4-5 грудня 2020 р.)*. Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2020. С. 87–91.

41. Мілевська О.П. Організаційні аспекти проведення фонематичної гімнастики як логотерапевтичної технології. *Педагогіка та психологія: сучасний стан розвитку наукових досліджень та перспективи : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20-21 листопада 2020 р.)*. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. С.153–157.

42. Мілевська О.П. До питання етіотипології труднощів навчання читання учнів з когнітивними порушеннями. *Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук : Матеріали наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 10-11 травня 2019 р.)*. Херсон : Видавництво „Молодий вчений”, 2019. С. 55–60.

43. Мілевська О.П. Особливості логопедичної роботи з формування складних форм звукового аналізу у молодших школярів. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування: зб. за матер. Міжна. наук.-практ. конф. (м. Львів, Україна, 21-22 грудня 2018 р.)*. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2018. С.70–73.

44. Мілевська О.П. Проблеми функціонального забезпечення механізмів читання у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії та практики : Збірн. наукових робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (18-19 грудня 2015 р., м. Одеса)*. Одеса: ГО

«Південна фундація педагогіки», 2015. С. 51–55.

45. Мілевська О.П. До питання передумов становлення механізмів письма в учнів з ТПМ. *Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування : Збірн. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 грудня 2015 р., м. Львів)*. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2015. С. 38-43.

46. Навчально-виховні програми та методичні рекомендації для спеціальних дошкільних закладів для дітей з вадами зору / укл. К. М. Скляр, Т. П. Свиридчук, С. В. Федоренко, Т. І. Моторна. Київ : ІЗМН, 1996. 328 с.

47. Особливості розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями зору. Ч.І. Науково-метод посіб./ ав. Вавіна Л.С., Гудим І.М., Кондратенко С.В., Довгопола К.С., Нафікова Л.А. Київ : Педагогічна думка, 2012. 138с

48. Пічугіна Т. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією. *Дефектологія*. 1998. № 1. С. 6–12.

49. Покутнєва С.О. Підготовка слабкозорих і сліпих дітей до навчання. *Дошкільне виховання*. 1995. №3-4. С.12–13.

50. Покутнєва С.О. Компенсаторний підхід у розумовому розвитку дітей із глибокими порушеннями зору. *Дефектологія*. 2002. № 2. С. 22–30.

51. Пономарьова К. Пріоритети в навчанні грамоти першокласників НУШ : методичний коментар щодо роботи за навчально-методичним комплектом до Букваря К. Пономарьової. *Початкова школа*. 2018. № 8. С. 21–26.

52. Постанова Кабінету міністрів України Про затвердження Державного стандарту початкової освіти Офіційний вісник України. 2018. № 19. С. 32.

53. Ремажевська В. М. Медико-педагогічні основи оптичної корекції у дітей з вадами зору. *Соціально психологічні проблеми тифлопедагогіки : зб. наук. праць*. Вип. 2. / відповід. ред. Є. П. Синьова. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. С. 1–26.

54. Ремажевська В.М., Пічугіна Т.В., Маруніч Л.А. Як виявити у дитини схильність до порушень писемного мовлення. Львів, 2005. 194 с.

55. Савченко О.Я., Мартиненко В.О., Цимбалару А.Д. та ін. Організаційні форми навчання у початковій школі : посібник. Київ : Педагогічна думка, 2017. 423 с.

56. Семенишена Т.О. Підготовка до школи дошкільників з порушеннями зору : навчальна програма. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 11 с.

57. Семенишена Т. О. Мовленнєва готовність в структурі готовності до навчання в школі слабозорих дошкільників : Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Соціально-педагогічна». Випуск 15. Кам'янець-Подільський, 2010. С. 405–410.

58. Синьов В. М. Розумова відсталість як педагогічна проблема. Навчальний посібник. Київ: 2007. 334 с.

59. Синьова Є. П. Тифлопсихологія. Психологічні особливості людей з глибокими порушеннями зору: підручник. Київ : Знання, 2008. 365 с.

60. Синьова Є.П. Особливості розвитку і виховання особистості при глибоких порушеннях зору: монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 348 с.

61. Скрипченко О.В, Долинська Л.В., Огороднійчук З.В., Булах І.С. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посіб. Київ : Каравела, 2007. 400 с.

62. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення : читання “з першого погляду”. *Дефектологія*. 2000. № 4. С.30 – 35.

63. Тарасун В.В. Писемне мовлення: запобігання і корекція порушень: наук.-метод. посібник. Київ: ”Світанок”, 2007. 151с.

64. Федоренко С.В. Тифлодидактика: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2009.

65. Федоренко С.В. Особливості методики навчання грамоти дітей зі

заниженим зором : матеріали до вивчення курсу „Методика викладання мови в школах для сліпих та слабозорих”. Київ : Вид-во НПУ імені МП Драгоманова, 2004. 60 с.

66. Федоренко С.В., Федоренко М.І. Вимоги до друкованої навчальної літератури для дітей зі зниженим зором // *Проблеми сучасного підручника*. 2013. № 17. С. 485–493.

67. Федоренко С.В., Поліковські М. Розвиток наочно-образної основи мовлення у молодших школярів зі зниженим зором. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наук. праць, вип 39*. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2020. С. 109–114.

68. Федоренко С.В., Синьова Є.П., Глушенко К.О., Серпутько Г.П. Особливості друкованих навчальних матеріалів для дітей з порушеннями зору (дидактико-гігієнічні рекомендації). Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 68 с.

69. Чеботарьова О. В., Гладченко І. В., Ярмола Н. А. Основи діагностичної діяльності корекційного педагога в роботі з дітьми з комплексними порушеннями розвитку : методичні рекомендації. Київ : ІСПП імені М. Ярмаченка НАПН України, 2019. 46 с.

70. Чеботарьова О.В., Трикоз С.В., Міненко А.В., Блеч Г.О., Гладченко І.В. (2016). Особливості психолого-педагогічного супроводу дітей з помірною розумовою відсталістю в системі корекційно-розвивального навчання спеціального загальноосвітнього закладу. Київ : ІСПП НАПН України. Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/707272/>

71. Чередніченко Н.В., Горбачова Д.М. Формування фонетико-графічної грамотності у молодших школярів із порушенням мовленнєвого розвитку в умовах корекційного навчання: Навч.-метод. посібник. Київ : ДІА, 2016. 212 с.

72. Чередніченко Н.В. Психолінгвістичні та психолого-педагогічні передумови формування навички письма. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія*. 2010. № 16. С. 222–227.

73. Шевцов А. Г. Освітні основи реабілітології : монографія. Київ : МП Леся, 2009. 484 с.

74. Deuel R. K. Developmental dysgraphia and motor skill disorders. *Journal of Child Neurology*. 1994. 10 (1). P. 6–8.

75. Zhuravlova L., Sheremet M., Suprun D., Fedorenko S., Ddubiaha S. Results of the examination of primary school students by means of speech therapy screening. URL: <https://brain.edusoft.ro/index.php/brain/article/viewFile/1117/1283>

76. Corn, A., & Erin, J. (2010). *Foundations of low vision: Clinical and functional perspectives*. AFB Press.

77. Nicolson R. I., Fawcett A. J. Dyslexia, dysgraphia, procedural learning and the cerebellum. *Cortex* .47(1). January, 2011. P. 117–127.

78. Rainey, L., Elsman, E.B.M., van Nispen, R.M.A., van Leeuwen, L.M., Hermanus, G., & van Rens, M.B. (2016). Comprehending the impact of low vision on the lives of children and adolescents: A qualitative approach. *Quality of Life Research*, 25, 2633-2643.